

BACSUR VIKTÓRIA

DOI: 10.38210/RUSTUDH.2021.3.p.1

Ekvivalenciák Dosztojevszkij prózájában: *A hasonmás****Equivalences in Dostoevsky's *The Double***

The present study discusses the equivalent motifs and structures in Dostoevsky's *The Double* using a term by Wolf Schmid. The concept of 'equivalence' in the interpretation of Schmid means „equality of two elements based on a certain value” and also comprises both similarity and opposition. The first part of the essay focuses on the formal equivalences and divides the novel into three parts, which demonstrates the parallelism between the first and the third parts, reveals the correspondences among the chapters of the second part, and emphasizes the function of the mirror of the seventh chapter in the equivalent structure of the novel. The second part of the essay deals with the thematic equivalences, which also divides the novel into three parts based on the new aspect of the stages of gemination. This section illustrates the thematic elements and their changes in the course of the duplication. Later, it touches on important motifs, *gaze* and *perspective* of the work, the semantics of the name, and the distinctive attributes of the senior and the junior Golyadkin. In the process of the research it is being proved that Dostoevsky exemplifies the rupture of the protagonist, through both the representation of the character and the structure of the writing, and that is the equivalency of the chapters.

Keywords: Dostoevsky, The Double, formal equivalence, thematic equivalence, Wolf Schmid, motif, structure

Viktória Bacsur – MA student, Russian Language and Literature, Institute of Slavonic and Baltic Philology, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, (Hungary, Budapest, 1088 Múzeum krt. 4/D.) e-mail: bacsurv@gmail.com

* A tanulmány az Év Oroszdogozata verseny I. helyezettje 2020-ban.

Citation: BACSUR VIKTÓRIA, Ekvivalenciák Dosztojevszkij prózájában: *A hasonmás* [Equivalences in Dostoevsky's *The Double*]. In: *RussianStudiesHu* 2021/1. 16 pp. DOI: [10.38210/RUSTUDH.2021.3.p.1](https://doi.org/10.38210/RUSTUDH.2021.3.p.1)

Dosztojevszkij nevét hallva, s végigtekintve életművén számos jelző juthat eszünkbe. „Ellentmondásos“ gondolatok, „pétervári“ történetek, „kidolgozatlan“ hősök, „fantáziadús“ szüzsék stb. Ezen jelzők mindegyike mögött a szerző abbéli művészi meggyőződése rejlik, hogy az író feladata behatolni az emberi lélekbe, megfejtetni azt, s az egyén érzéseit, gondolatait minden ellentmondásosságával, képtelenségével együtt ábrázolni. Akárcsak korai romantikus műveinek, későbbi realista alkotásainak fókuszába is az egyént helyezi, s bár különböző korszakaiban keletkezett műveiben más-más típusú hősökkel találkozhatunk – kishivatalnok, pétervári „álmodozó“, „eszme“ embere – egyvalami közös bennük, egyikőjük sem befejezett karakter, mind keresik önmagukat, s választ saját, személyes sorsuk, egyszersmind a világ egyetemes kérdéseire, szemben állva a társadalommal, s egyben önmagukkal.¹ Ezen szempontok összeütköztetése, dialógusa, polifóniája biztosítja azt a merőben más nézőpontot, mely annyira egyedivé tette Dosztojevszkij művészetét a 19. századtól egészen napjainkig.

Jelen dolgozat célja Dosztojevszkij *A hasonmás* című kisregényében megfigyelhető ekvivalens elemek bemutatása. Az ekvivalencia (egyenértékűség) fogalmát Wolf Schmid értelmezésében használjuk, aki ezen terminus alatt az „elemeknek bizonyos érték alapján fennálló egyezését”² érti, mely megmutatkozhat hasonlósággént vagy oppozícióként. Schmid megkülönböztet tematikus, azaz személyekhez, szituációkhoz és cselekvésekhez kapcsolódó ekvivalenciákat és formális, ezen belül pozicionális és szelektivitás foka alapján fennálló ekvivalenciákat.³ Elemzésünk során elsősorban a párhuzamos elbeszélésszegmentumokat és az ellentétes motívumokat igyekszünk bemutatni mind a tematikus, mind a formális ekvivalenciákon keresztül.

Formális ekvivalenciák

Az elemzés során elsőként az ekvivalens elbeszélésszegmentumok vizsgálatára összpontosítottunk, s ezek alapján a művet három tematikus egységre osztottuk. Ez a felosztás lehetővé tette a továbbiakban a szituációkhoz, cselekvésekhez és személyekhez kötődő motívumok elkülönítését is, s habár a tematikus ekvivalenciáknak a dolgozatban külön fejezetet

¹ GEORGIJ FRIDLENDER, „Dosztojevszkij esztétikája”, in *Dosztojevszkij – legenda és valóság. Mai szovjet tanulmányok Dosztojevszkijről*, szerk. BAKCSI GYÖRGY (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1978), 119–120.

² WOLF SCHMID, „Ekvivalenciák az elbeszélő prózában”, *Helikon* 1–2. (1999): 185.

³ SCHMID, „Ekvivalenciák az elbeszélő prózában”, 185–197.

szenteltünk, néhányat közülük a formális ekvivalenciák alátámasztása érdekében itt ismertetünk.

Az 1.-től a 4. fejezetig tartó szakasz, mely az 5. fejezetbeli éjszakán, a hasonmás megjelenésével teljesedik ki, párhuzamba állítható a 10 – 13. fejezetekben kifejtett történésekkel. Mindkét szakasz egy-egy napot ölel fel, mely a reggeli, otthoni ébredéssel kezdődik, s este, Olszufij Ivanovics házából való távozással végződik. A két rész együttes elemzésével megállapítható, hogy az életet és a halált szimbolizáló motívumok a szegmentumokban, s ezáltal a főhős sorsában egymás mellett vannak jelen. Az első szegmentum Goljadkinnak az életből a pusztulás felé tartó útját, a nagyvilági életbe való bekerülés vágyának megsemmisülését, s ezzel egyidejűleg ifjabb Goljadkin megteremtését jelképezi, a második pedig a halálból való „feltámadást“, „újjászületést“, azaz a hős eszmélését, s ezáltal bukását prezentálja. Emellett elkülöníthető egy köztes – az 5. fejezettől a 9.-ig tartó – szakasz, melynek középpontjában álló 7. fejezet formai választóvonalként funkcionál a mű egészére nézve, s ezáltal egyfajta tükörként a regény első és második felének szembenállását eredményezi. Ezen köztes szakaszban is megfigyelhető a fejezetek ekvivalenciája, míg az 5. fejezet a 9.-kel állítható párhuzamba, addig a 6. fejezet a 8.-kal ekvivalens.

A középszerű álmodozóként való létezés tragédiája

Az első fejezet kezdete szembenáll a 10. fejezettel. A főhős hosszú alvás utáni *ébredése az álm* ellentétéként az *életet* szimbolizálja.⁴ Goljadkin számára a valóság ködös, barátságtalan, őszi nap formájában, de mégis az *otthonos, megszokott, mindennapi* benyomásként jelenik meg, s az álm pedig hetedhét országon túli birodalomra hasonlít, mely – a *távoli, idegen* konnotációkkal – ellentétben áll a „*saját lakásában*“⁵ kifejezéssel is.⁶ A 10. fejezetben azonban minden a *halálra* utal. A „félálomszerű állapot“ után – melynek jelenségei nem csupán előrejelzik a

⁴ PÁL JÓZSEF, ÚJVÁRI EDIT (szerk.), *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából* (Budapest: Balassi Kiadó, 1997, 2001), 36.

⁵ F. M. DOSZTOJEVSZKIJ, „A hasonmás” Ford. GRIGÁSSY ÉVA, in *Dosztójevszkij – kisregények és elbeszélések I.* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1965), 157. A továbbiakban a mű magyar szövegét e kötet lapszámaira hivatkozva idézem. Az idézeteken belül saját kiemeléseimet kurzívval jelölöm. – B.V.

⁶ A ház, ezáltal a lakás is jelképe a belső énnak, s az emberi testnek, ami benne zajlik, a lélek kivételése. Emellett szimbolizálja az otthont, a megpihenést, a védelmet, az élet központját, az ember stabil helyét a világban. Ld.: PÁL, ÚJVÁRI, *Szimbólumtár*, 202–203.

további történéseket, hanem hozzá is járulnak a hős eszméléséhez⁷ – „megbénulva, jéggé dermedve“ ébred a főhős, s szintén a pusztulást sejteti az elidegenedett környezet, a *rendhagyó* eset, ami a szoba *szokatlan* világosságában, s Petruska hiányában ölt testet (260-264). Ilyen módon az *élet - halál* ellentéte megnyilvánul az *álom - ébrenlét*, s a *saját-idegen* oppozíciókban is.

Goljadkin „kipattanván az ágyból, nyomban a kis kerek tükörhöz sietett [...]. Noha a tükörből reá meredő, álmosan hunyorgó s bizony már jócskán kopaszodó képmás olyan jelentéktelen volt, hogy első pillantásra szinte keresztülsiklott rajta a szem, birtokosa a jelek szerint határozottan meg volt elégedve azzal, amit a tükörben látott.“ (158) Már ebből a jelenetből is kiderül, hogy Goljadkin másként szemléli önmagát, s a környezetét, mint amilyen, személyiségével együtt a világról alkotott képe is eltorzult. Ennek alátámasztásaként tárul fel előttünk az első három fejezet során Goljadkin jelleme, a becsületes csinovnyiké, akinek bár a ranglétrán való felemelkedés a célja, az ehhez szükséges tulajdonságoknak nincs birtokában, az ezzel járó következményeket képtelen elviselni. Kresztjan Ivanovics lakásán tett látogatás során feltárja legbelső *énjét*, s míg igyekszik önmagát a lehető legjobb színben feltüntetni, cselekedetei ennek ellentmondva jellemzik őt. A félszeg, s zavarodott címzetes tanácsos – aki nem mestere a szónak, nem tudja csizmájával suvickolni a parkettet, kerüli a mellékutakat, s álarcot is csak jelmezbálban ölt – viselkedésével rácsfol az önmagáról alkotott képre elsőként az orvosnál, miközben nyomatékos hangon, pátosszal beszél és szemléltetően csoszant a padlón, majd később a következő fejezetek során, mikor Olszufij Ivanovics lakását a hátsó lépcső felől közelíti meg, s hivatalnoktársai, majd a vendégek előtt játssza az előkelő hivatalnokot.

Goljadkin tragédiája abban a tulajdonságában rejlik, hogy képtelen elfogadni saját, középszerű jellemét, s azt az „egyént“, akit céljai elérése érdekében megalkotott, s ezért „hasonmásként

⁷ Dukkon Ágnes Dosztojevszkij kisregényeiben a nem tudatos állapotok 4 fajtáját különíti el (1. álom – сон, 2. álmodozás – мечта, 3. lázálom – бред, 4. képzelet – грёза), melyek állandó mozgásuk során egymásba alakulnak át. Az álmodozás és a képzelet az álomban a tudatalatti által deformálva folytatódik, és fordítva, az álmok és a lázálom hatással vannak a hős valóságára, előjelezve az események megvalósulását, vagy segítve a hős eszmélését, ébredését. Bővebben ld.: DUKKON ÁGNES, “Conception of the Dream and the Vision in Dostoevskij's Early Novels”, *Studia Slavica Hungarica*, no. 3-4 (1997): 245–253.

tételezi énjének azt a felét, mely meg meri valósítani az ő igazi benső aspirációját”.⁸ Annak érdekében, hogy teljesen elzárkózzon a tettei miatt rázúduló, számonkérő pillantások elől, az első fejezettől kezdve eltaszítja önmagától a számára idegenül cselekvő *énjét*, s így az út beteljesüléseként az 5. fejezetben megjelenik ifjabb Goljadkin. A főhős ezen törekvése szintén szembeállítható a mű általunk harmadikként értelmezett szakaszának irányvonalával. A hasonmás megjelenése, s a 7. fejezetben kifejtett találkozásuk Goljadkin hozzáállásában erőteljes változásokat eredményez, s így a 10. fejezettől törekvései – az itt is megfigyelhető bizonytalanság és egymásnak ellentmondó gondolatok ellenére – hasonmása megbékítésére, s önmagát testvérként, barátként való elfogadtatására irányulnak.

„Fölényes világfi” vagy „dézsába mártott kismacska” (177, 320)

Goljadkin személyiségének kettősségét jól szemléltetik azon szituációk szembenállásai, melyek a hivatalnoktársaival, s feletteseivel való találkozásokat írják le. Annak ellenére, hogy az első fejezetekben a főhős kettőssége érzékelhető ezen helyzetekre adott reakcióiban is, a szerző mégis ambícióit, vágyaiért való megszállott küzdelmét hangsúlyozza. Az első fejezetben a nagyvilági létbe való belépésének első *törekvéseit* olvashatjuk, mely során nem csupán gazdagnak akar mutatkozni, hanem ő maga is elhiszi, hogy a nehezen összekuporgatott hétszázötven rubel, a fényűző batár, a díszes csizma, s a szintén agyondíszített egyenruhába öltöztetett inas elégséges belépő számára tehetős felettesei körébe.

A harmadik fejezetbeli lázas tevékenysége, a hivatalnoktársaival szembeni fölénysége szintén ambícióit érzékeltetik, mint ahogy a hivatali függetlenség, a szabadság állandó vágya is, melyet Kresztyan Ivanovicstól való távozásakor, s Andrej Filippoviccsal való találkozásakor is megerősít (vö.: „A kapuban teleszívta tüdejét friss levegővel, élvezte a *szabadságot*...” (174); s „Én itt *független* ember vagyok. Ez az én magánéletem, Andrej Filippovics.” (181). Továbbá, Klara Olszufjevna báljára való hivatlan, kerülőúton való bejutása, a gépies, ámde ünnepélyes szavai, mozdulatai, s a cselekvésre, beszédre való elszántsága mind a vágyaihoz való út, küzdelmei megtestesítői. Ezzel ellentétben áll a már említett harmadik szakasz, mely a 10. fejezettől kezdődően Goljadkin *jelentéktelen, meghunyászkodó személyiségének* attribútumait hangsúlyozza. Ennek megfelelően a fényűző, hivalkodó tettekkel szembekerül a hivatalnál való

⁸ KROÓ KATALIN, „Dosztojevszkij és az irodalmi hagyomány. Puskin, Gogol, Nyekraszov és a »naturális« ábrázolás”, in: *Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe II.* szerk. KROÓ KATALIN (Budapest: Bölcsész Konzorcium HEFOP, 2006), 455.

bujkálás, s a titkos információszerzés, a tevékenység ellenpontjaként értelmezhető a tépelődés, hosszas gondolkodás, végül a cselekvés elvetése, s az új elméleteken való töprengés, míg a szabadságvágy ellenpontjaként definiálható annak torz megvalósulása, az elbocsátásról való értesítés formájában. A beosztottakkal, az alsóbb rendű személyekkel szembeni fölényeskedést felváltják a nyájas, kedveskedő szavak, melyekkel nem csupán a felettesek jóindulatát, hivatalnoktársai segítségét, s Petruska hűségét igyekszik megnyerni, hanem egyben saját magányát, magára maradottságát is próbálja elkerülni. Az Olszufij Ivanovics házában zajló jelenetek ebben a szakaszban is központi szerepet kapnak. A 4. fejezet hívatlan vendégét ezúttal saját hasonmása invitálja a házba, s a vendégek mindegyike látszólag jószívvel fogadja, azonban ezen az estén Goljadkin vágya – az előbbi célirányos cselekedetei, s a társaságba való sóvárgása – a farakás mögé, vagy az otthonába való visszahúzódássá, elrejtőzéssé, a történések elől való elfutássá, meneküléssé változik.

„*Lám fordult a kocka*” (215)

Az általunk második szakaszként értelmezett szegmentum elemzésekor más jellegű ekvivalenciát tapasztalhatunk. Amellett, hogy az 5 – 9. és 6 – 8. fejezetek párhuzamba állíthatók egymással, ezekben a fejezetekben figyelhető meg leginkább Goljadkin tudatának meghasadtsága. Ellentétes gondolatai bekezdésről bekezdésre váltják egymást, a helyzetre adott reakciói, megoldáskísérletei végletekig szélesedő skálán mozognak, ezzel szemléltetve a főhős állandó zaklatottságát, lelki vívódását, kilátástalanságát. Ennek érzékeltetéseként jelenik meg az 5. és 9. fejezetben a *káoszt*, az *őrületet* szimbolizáló *éjszaka*,⁹ mely az előbbiben a környezet leírásában, az utóbbiban pedig a főhős önmagával és a részeges Petruskával vívott harcában teljesedik ki. A pétervári novemberi éjszakák betegségei, a part menti lámpák fülsiketítő csikorgása, s a szél süvöltése is azt az érzetet kelti, mintha minden a főhős ellen támadt volna, s a természet ezen összeesküvésére találhatunk utalást a 9. fejezet elején is. Azonban az előbbivel ellentétben – ahol „Goljadkin úr meg volt semmisülve, porrá volt zúzva” (196) – itt „még állott a lábán, még nem volt legyőzve [...] kész volt a küzdelemre” (240). Az éjszaka negatív konnotációja mellett a *teremtés*, *születés* előtti sötétség jelentéseket is hordozza¹⁰, mely elsőként a hasonmás megjelenését eredményezi. Az utóbbi fejezetben azonban teremtként értelmezhetjük az újra felcsillanó reményt, melyet Vahramejev levelének megtalálása eredményezett, s ezután a főhős öntudatra ébredését: „Valami új fénysugár hatott

⁹ PÁL, ÚJVÁRI, *Szimbólumtár*, 122.

¹⁰ PÁL, ÚJVÁRI, *Szimbólumtár*, 122.

keresztül azon a sűrű, titokzatos ködön, amely már két nap óta körülvette. Hőszünk lassan érteni kezdett egyet-mást...” (258)

Goljadkin szemléletmódjának, sorsának, helyzetének változását leginkább a 6. és 8. fejezetek párhuzama szemlélteti. A főhős útja mindkét esetben a nyolc órai keléstől indul, s az otthoni hosszas töprengésen keresztül a hivatalba vezet. Azonban míg az előbbi fejezetben az elmélkedés tárgyává ellenségeinek ármánykodása válik, s ő maga is mások gondolataival, az ellenük intézett támadásokkal van elfoglalva – „gondoljanak amit akarnak [...] szemrebbenés nélkül megindítom a lavinát” (205, 206) – az utóbbi témájává az önvád válik: „magam dugom a fejem ebbe a zshivanyhurokba” (227). A két fejezet különbözőségét a szerző az idő múlásának gyorsaságával is érzékelteti. Míg az első esetben mind az otthon, mind a hivatalban eltöltött idő „repül”, észrevétlenül eltelik, ezzel utalva a főhős tevékeny, ambíciókkal, reménnyel, s a helyzet megoldásának terveivel rendelkező *énjére*, a másodikban már az idő lassú múlását vehetjük észre, mely Goljadkin töprengéseivel, szemlélődésével, várakozásával állítható párhuzamba. A hivatalban a főhőst mindkét esetben egy „nem egész kellemes meglepetés”, a hasonmás megjelenése várja, akinek viselkedése Goljadkin két *énjének* cselekedeteit eltúlozt, kifigurázott formában szemlélteti. A 6. fejezet szerény, félszeg, jelentéktelen ifjabb Goljadkinja – aki bízik névrokona nagylelkűségében, s csak remélni meri, hogy amaz „kegyeskedik meghallgatni” (216) – a 8. fejezetben fontoskodó, ügybuzgó, kedélyeskedő „címbitorlóvá” válik.

„Kiterjesztés” és „sűrítés”

Az előbbieken azon formális ekvivalenciákat ismertettük, melyekben az elemek összekapcsolódását azok elhelyezkedésének eltérése, vagy párhuzama biztosítja. Ki kell térnünk azonban egy másfajta ekvivalenciára is, melyet az elemek kiválasztásának mértéke szab meg, s ez alapján beszélhetünk az adott elbeszélés-szegmentum „kiterjesztéséről” vagy „sűrítéséről”. Ilyen ekvivalenciaként értelmezhetjük Klara Olszufjevna születésnapjára ebédjének „kiterjesztett” leírását, melyben megismerkedhetünk azzal a szűk és zárt világgal, ahova Goljadkin belépni vágyik, s ezzel szemben a főhős jelenlegi helyzetének „sűrített” ábrázolását. Az elbeszélő „harsány színekkel és lendületes, merész ecsetvonásokkal” (184) festi le Berengyejev államtanácsos házáat, ahol a fényűzés, a csillogás, s a szépség uralkodik, s azon ünnepélyes alkalmat, melyben az előkelő, magasrangú, szellemes férfiak, s az elragadó, ifjú, játékos hölgyek az „ünnep királynőjét” köszöntik. A bekezdéseken át tartó, az előkelőséget, magasrangúságot, s boldogságot hangsúlyozó jelzőkkel szembekerül Goljadkin bűvőhelyének

igen szegényes leírása – a „sötét zug”, ahol „mindenféle limlom” (188) között, mindenkitől elhatárolódva, egyedül, szemlélőként kuporog –, mely a főhős nélkülözhetőségéről, életének sivárságáról tanúskodik.

Ezen szituáció ellenpontjaként tekinthetünk az utolsó fejezetbeli leírásra, melynek helyszíne szintén az államtanácsos háza, azonban az eddigivel szemben itt már Goljadkin rejtőzködésének „kiterjesztett” ábrázolása kerül szembe az előkelő társaság leírásának „sűrített” közlésformájával. Az előbbi fejezettel ellentétben itt nem a külsőségek, a jómódú társaság pompája, hanem a főhős belső világa, lelki vívódása kerül bemutatásra, nem csupán eltérő gondolatainak ábrázolásával, hanem környezete leírásával is: „a sár, a nyirkos, fojtó levegő”, az „átázott és elnehezedett köpeny” (306) szorítása Goljadkin meggyötörtségét, lelki kimerültségét szemléltetik.

Tematikus ekvivalenciák

Az előbbi fejezetben vázolt felosztáson kívül a tematikus ekvivalenciák vizsgálatakor egy más szempont szerinti felosztást is figyelembe vettünk, melynek során abból a feltevésből indultunk ki, hogy ifjabb Goljadkin megjelenése egy többlépcsős folyamat eredménye. A meg hasonlítás folyamatában a következő állomásokat különítettük el:

1. A mű elejétől Goljadkin Kresztjan Ivanovicsnál tett látogatásáig (2. fejezet) a főhős később különváló személyiségei, idősebb Goljadkin és ifjabb Goljadkin egy személyként létezik, s a hozzájuk kapcsolódó motívumok egymás mellett jelennek meg. Ezen első szakasz lezárásaként azt a „csodálatos változás”-ként leírt folyamatot tekintettük, melyet Kresztjan Ivanovics mondata idézett elő: „...önnek gyökeresen meg kell változtatnia egész életmódját, és bizonyos értelemben *erőt kell vennie saját természetén...*” (165). A kiemelt részlet az orosz szövegben «переломить свой характер»¹¹ kifejezésként jelenik meg, s a «переломить» ige, „eltör, kettétör” jelentésében egyértelműen előre vetíti számunkra a történet alakulását. A folyamat során Goljadkin két rohamon esik át, melynek mozzanatai, motívumai a későbbiekben több alkalommal megismétlődnek. Kroó Katalin *Dosztojevszkij és az irodalmi hagyomány* című tanulmányában¹² nagy jelentőséget tulajdonít ezeknek a motívumoknak, melyek értelme a mű

¹¹ Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ, «Двойник», в *Бедные люди. Повести и рассказы 1846–1847. Том 1.* (Ленинград: Издательство Наука, 1972), 115.

¹² KROÓ, „Dosztojevszkij és az irodalmi hagyomány. Puskin, Gogol, Nyekraszov és a »naturális« ábrázolás”, 450–

előrehaladtával megújul, s ezáltal e motívumok a főhős gondolkodásának, lelkiállapotának változását is szemléltetik. Ilyen motívumok a *reszketés*, *remegés*, majd a hirtelen *megdermedés*, *cselekvésképtelenség* – mely jelen esetben további ösztönzésre várakozásként fogalmazódik meg, máskor pedig mozdulatlanságként –, illetve a *szótlanság*, majd az *önkéntelen beszéd*. A későbbiek folyamán a gépies, *öntudatlan cselekvés*, a *szemlesütés*, majd ezt követően a *tekintet felemelése*, s a *körbetekintés* is megjelenik. A cselekvések minden esetben ellentétpárként mutatkoznak meg, melyeket a „hirtelen”, „váratlanul”, „egyszerre” – az orosz műben «вдруг», «неожиданно», «сразу» – és hasonló kifejezések választanak el egymástól.

2. Kresztyan Ivanovicsnál tett látogatástól, Klara Olszufjevna ünnepi ebédjét követő estéig (5. fejezet) idősebb Goljadkin és ifjabb Goljadkin még mindig egy személyként létezik, de az előbbiekben kifejtett motívumok egyre gyakoribbá válnak, ezzel szemléltetve a főhős személyének meghasadtágát, előrevetítve a történeteket. Ezen éjszakának a leírása előrevetíti a következő fejezetek minden szerencsétlenségét, sorscsapását, melyek Goljadkint sújtják. A természet erői úgy törnek a főhősre, mintha minden összeesküdött volna ellene, mintha „cimboraságra lépett volna ellenségeivel“ (197). Goljadkin rohanása, menekülése önmaga elől, vágya a megsemmisülésre, folyamatos borzongása, szorongása, félelme fokozzák a feszültséget, a tragikusságot, s a megjelenő motívumok a *pusztulás*, s a *teremtés* kettősségét hordozzák magukban. Míg a *víz*, a *folyó*, a *köd*, és a *vér* – Goljadkin „a part menti korlátra dőlt, mint akinek váratlanul megeredt az orra vére, és a Fontanka zavaros, sötét vizébe bámult“ (198) – egyaránt kifejezhetik az *életet* és a *halált*, az *alkotást* és a *rombolást*, addig a *hó*, mely az orosz irodalomban, s Dosztojevszkij műveiben is gyakran visszatérő motívum és az *eső* a *teremtés*,¹³ a halál utáni *újjaszületés*¹⁴ konnotációkat juttatják eszünkbe. Nem véletlen tehát, hogy ilyen körülmények között találkozunk először a hasonmással, mint Goljadkinból származó teremtménnyel, s kezdjük el elveszíteni a főhöst, mintha ifjabb Goljadkin megszületése természetszerűleg együtt járna idősebb Goljadkin pusztulásával.

Annak érzékeltetésére, hogy a két személyiség egyre inkább elszakad egymástól, Dosztojevszkij térbeli távolságokat használ. Az első találkozás igen közeli, Goljadkin arra eszmél, hogy „valaki itt állt *mellette*, a közvetlen közelében“ (198), azonban ezt a találkozást

451.

¹³ PÁL, ÚJVÁRI, *Szimbólumtár*, 131, 155, 215, 288–289, 504, 509.

¹⁴ А. Н. АФАНАСЬЕВ, *Мифы древних славян* (Москва: Рипол Классик, 2014), 44–45.

még csupán képzeletnek véli, elfeledkezik róla, csak a különös, szorongó érzés marad meg benne. A második alkalommal egy szembejövő emberalakot pillant meg, amely ugyan folyamatosan közelít felé, s így a távolsága is változik, azonban az eszmélés pillanatában alig *két lépésre* van tőle. A harmadik találkozásnál *húsz lépésnyire* tűnik fel az emberalak, ekkor már felismeri őt Goljadin, de még mindig csodának tartja. A fejezetbeli utolsó találkozás, melyet a meg hasonlítás folyamatának utolsó mozzanataként értékeltünk, Goljadin lakásán történik. Ez a távolság ugyan kisebb mértékű, mint az előbbiek, azonban ellentétben azokkal, itt már megtalálható a *bizonyosság*, a főhős szemtől szemben áll hasonmásával, mely a teljes kettészakadást jelenti.

3. Klara Olszufjevna ünnepi ebédjét követő estétől ifjabb Goljadin személye teljesen elkülönül idősebb Goljadinétól. Ez, az általunk utolsó szakaszként értelmezett rész, egészen a mű végéig tart. Köszönhetően annak, hogy ebben az egységben ifjabb Goljadin és idősebb Goljadin külön karakterként létezik, a hozzájuk kapcsolódó motívumok sokkal könnyebben elhatárolhatók, mint az eddigi fejezetekben.

„...egészen más, de ugyanakkor mégis megszólalásig hasonló...” (208)

Goljadkint és hasonmását különböző szemszögekből vizsgálva, más-más személyiségeket kapunk. Mindkét hős jellemzésénél ketté kell választanunk idősebb Goljadin nézőpontját a többi hivatalnok nézőpontjától, mely utóbbit többek között Vahramejev leveléből ismerhetjük meg. A hivatalnok ifjabb Goljadkint olyan jelzőkkel illeti, mint „merőben ártatlan ember“, akinek „szíve őszinte és becsületes“, „vidám és megnyerő“, „megbízható barát“, akit „minden jó érzésű ember tisztel és becsül“ (256). Emellett ebből a levélből a hivatalnok idősebb Goljadinról alkotott véleményét is megismerhetjük, amely szerint ő „elvesztette önérzetét és jó hírét, s társasága az erkölcsös és romlatlan emberek részére veszélyessé vált“ (257). Vahramejev szerint Goljadin nem igaz módon él, szavai hamisak, viselkedése gyanús, s csak ahhoz ért, miként sértegetsen másokat, nemes jellemmel megáldott embereket pocskondiáz, és hamis színben tüntet fel, pusztá irigységből (256–257).

Goljadin álláspontja hasonmásáról, a jelenségről, önmagáról alkotott, s a külvilág, az olvasó felé közvetített kép, cselekedetei ugyanolyan kettősséget mutatnak, mint bármely más eddigi megnyilvánulása, éppen ezért bármely tetszőleges monológját elemezve, ugyanazt a szembenállást tapasztalhatjuk. Legjobban példázza ezt a 9. fejezet elején található leírás. Goljadin végső elhatározást tett, megaláztatása után dühében bosszúra szánja el magát, majd

miután ez sem sikerül, a következő leírást olvashatjuk: „Úgy látszott, *minden elveszett* Goljadkin úr számára. [...] Érezte, hogy még *nincs legyőzve*, és kész volt a küzdelemre. [...] Goljadkin úr *nem hagyja magát*. [...] Goljadkin úr fején egy pillanatra átvillant a gondolat, hogy úgymond: »*Nem lenne jobb hagyni a csudába az egészet, és egyszerűen félrehúzódn*!« [...] felfortyant maga ellen ezért a gondolatért, aljasnak, gyávának bélyegezte magát miatta“, majd később: „Igaz, a dolog olyan természetű [...], hogy *nem lehet annyiban hagyni*, de ha megfontoljuk, ha alaposan megfontoljuk, *mi a fészkes fenének töröm magam?*“ (240–243) Már ebből a kis részletből is láthatjuk, hogy Goljadkin folyamatosan ellentmond önmagának, minden megnyilvánulása választ követel, ezáltal válik maga a főhős nem csupán ifjabb Goljadkin, de saját maga ellenpontjává is. Ez az ellentét már a mű elején is megfigyelhető Goljadkin tetteiben. Olykor cselekedni akar, majd hirtelen mégsem teszi, azután gépiesen megindul, senkivel sem törődve, majd kővé dermed, váratlanul beszélni kezd, de torkán akad a szó – ahogy ez Olszufij Ivanovics házában történt azon a bizonyos születésnap ebéden.

A hasonmás megjelenéséről, a jelenség külvilágra gyakorolt hatásáról is ellentmondásosan vélekedik. Míg egyik helyen azon elmélkedik, vajon miért nem tűnik fel senkinek ez a képtelen eset, máshol már „piszlicsáré históriának“ bélyegzi, egyszer az isteni gondviselést látja benne, míg máskor büntetésnek, az ördög művének bélyegzi (242–244).

Ifjabb Goljadkinról alkotott véleménye szintén kettős szemléletű, elég csak megnéznünk főhősünk két leírását: „Goljadkin úr meghatódott, lelkét őszinte részvét járta át. S bárha vendégének története a lehető legsivárabb volt, e történet szavai mégis úgy hullottak szívére, mint a mennyei manna. [...] A vendég még szeretetreméltóbb lett, mint annak előtte, s nem egy tanújelét adta nyíltszívűségének és szerencsés *természetének*“ (221–223) s ezzel szemben: „S még a *természete* is olyan lehetetlen, csúfolódó, ocsmány fickó, izgága magakelető, talpnyaló, utolsó bitang“ (244).

Jakov Petrovics Goljadkin

Ahogy a fent említett idézetekből látszik, Goljadkin szemében a *természet* kapja a fő hangsúlyt, ez alapján formál véleményt, s ennek változása a hasonmásról alkotott képének megváltoztatásához vezet. Azonban Goljadkinnak természetéből adódóan nincs rálátása más belső világára. Ennek megértéséhez figyelembe kell vennünk két, egymással összefüggő motívumot, a *nézést* és a *kinézetet*, melyek végigvonulnak a szöveg egészén. Mindkét motívum kódolva van Goljadkin nevében, s ezáltal alaptermészetéhez is hozzátartoznak. Az orosz

Голядкин név szótövében benne rejlik a *голь*- (vagyis szegénység¹⁵ jelentésű) főnév, melyből hősünk kitörni szándékozik. Emellett ugyanezen szótövből fakad a «*голый*» („meztelen”) melléknév, és a «*голяд*» töből asszociálhatunk a «*глядеть*» („nézni”), «*выглядеть*» („kinézni”) igékre. Az utóbbiakból láthatjuk, hogy Goljadkin számára fontos a kinézet, melyet igazol a külső jegyekhez kapcsolódó kifejezések igen magas jelenléte a műben, mint például a «*шляпа*», «*шинель*», «*сапоги*», «*галстук*» főnevek, illetve a «*гляд*» tövű igék és szókapcsolatok («с пербого взгляда», «*глядеть*», «*разглядеть*», «*оглядка*», «*поглядеть*», «*выглядеть*», «*оглядка*»).¹⁶ A hős nevének mélyen motivált kapcsolata a «*глядеть*» igével alátámasztja azt a feltételezést, hogy Goljadkin nem ismerheti az emberek valóját, csupán néz, de a felszín alá nem lát.

A főhős Pétervárhoz való kötődése, s ezáltal a goljadkini sors álomszerűségének magyarázata is nevének jelentésében keresendő. A Petrovics orosz apai név „Péter fia” jelentésével¹⁷ egyaránt utalhat Pétervár szülöttjére, akit egyértelműen képvisel a nagyvárosi körülményeknek áldozatul eső, meghasadt tudatú főhős, s emellett Nagy Péter „fiára”, teremtményére, aki teljesen azonosul a várossal, annak minden ellentmondásosságával, s így önmaga is ambivalens személlyé válik, hordozva Pétervár meghatározó attribútumait, mint az előbbieken kifejtett teremtés – pusztulás, s a mozgás – mozdulatlanság oppozíciói.

A Jakov orosz keresztnév bibliai konnotációkat hordoz. A szentírás szerint¹⁸ Izsák és Rebeka fiatalabb iker fia, Jákób csalással megszerezte testvérétől elsőszülöttségi jogát egy tál ételért, majd testvére ruháit felöltve apja áldását is (1Móz 25,24-34; 27,1-33). Ezen történetek párhuzamot mutatnak ifjabb Goljadkin cselekedeteivel, akinek „köpenye, kalapja szintén

¹⁵ GÁLDI LÁSZLÓ, UZONYI PÁL (szerk.), *Orosz-magyar szótár* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000), 88.

¹⁶ Mihail Bahtyin Gjevuskin beszédmódját elemezve használja az «*оглядка*» kifejezést, melyet az író egész életművére kiterjeszt. A levélregényre sajátosan jellemző beszédforma a *Szegény emberek*ben kezd kimunkálódni, s ez Dosztojevszkij későbbi szereplőinek is fontos attribútumává válik. Akárcsak egy levélnél, a szereplők monológjaiban is egy másik beszélgetőtárs, egy idegen szó jelenléte feltételeződik, mely felé a hős reakciót várva fordul. Bahtyin ezt a másikra tekintést, s egyúttal válaszra várakozást illeti az «*оглядка*» kifejezéssel. Ld.: M. M. БАХТИН: *Dosztojevszkij poétikájának problémái* (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 255.

¹⁷ Az orosz apai név képzéséről, s annak a Petrovics névre való vonatkoztatásáról bővebben ld.: H. A. ПЕТРОВСКИЙ, *Словарь русских личных имён*. (Москва: Издательство Советская Энциклопедия, 1966), 18, 178.

¹⁸ A bibliai hivatkozások forrása: *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. (Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1991)

ugyanolyan volt, mint az övé, mintha mind a kettőt most emelte volna le Goljadkin úrról” (216), s idősebb Goljadkinnak adva ki magát étkezik az ő számlájára, s szerzi meg felettesei és a kegyelmes úr megbecsülését.

Görbe tükör

A *tükör* motívuma a mű során végig fontos szerepet kap. Nem csupán a regény formai kialakításában (ld. feljebb), hanem Goljadkin önmagáról és hasonmásáról alkotott képei kapcsán is. Már az első fejezetben ebben szemléli önmagát a főhős, s egy későbbi fejezetben is megjelenik, de ekkor már hasonmását gondolja tükörképnek.

A mű során a hős ifjabb Goljadkinról kialakított véleményei ellentmondanak egymásnak, azonban ezek közül kiemelkedik két eset, melyre érdemes kitérni. Mindkét alkalommal – mikor a főhőst meglátogatta lakásán hasonmása, majd miután Olszufij Ivanovics házában rajtakapták a leskelődésen – az elbeszélő hangsúlyozza ifjabb Goljadkinon a *kalap* hiányát: „Saját *kalapját* azonban a padlóra rakta, a szék mellé, melynek szélén alázatosan kuporgott” (218) illetve „Hirtelen ő száguldott lefelé a lépcsőn (tudjuk, kicsoda), csak úgy, zubbonyban, *kalap* nélkül.” (314) Az előbbinél Goljadkin hasonmását *nyíltszívű, szeretetreméltó* emberként jellemzi, akit *gyámolíthat*, s érte jót tehet (222), míg utóbbinál *hítségő, lelketlen, förtelmes* embernek titulálja (316). Ezen megnyilatkozások fényében érthetővé válik a «голый», („meztelen”) jelentés, mely igazolja Goljadkin viselkedését: ellenfelének minden külsőségét le kell vetkőznie ahhoz, hogy valódiságát meglássa, mely egyúttal önmaga meglátását jelenti. Ifjabb Goljadkin tehát a főhős számára *görbe tükör*ként funkcionál, s ez nem csupán a hőst kifaragó tetteiben, hanem Goljadkin úr róla szóló gondolataiban is tetten érhető. A fent említett két szituáció a főhős nézőpontjában történt változásról tanúskodik. Míg az első alkalommal hasonmásában a *torzult* világképe alapján önmagáról alkotott képet látta, s azt a *szerethető, gondoskodó* embert, akivé válni akart, az utolsó fejezetben már *valódi* önmagát, a *cselszövő, lelketlen és alakoskodó* embert, akit a mű elejétől fogva elutasított, s akivé mégis vált.

Személyekhez kötődő motívumok

Amint az eddigiekben láthattuk, minden szembenállás, mely ifjabb és idősebb Goljadkin között megjelent, a főhős kettősségéből fakadt, s ellentétpárként megjelent kizárólag őbenne is. Azonban meg kell, hogy említsük azokat a motívumokat is, melyek kizárólag csak egy-egy hőshöz kapcsolódnak. A mű első fejezetében Goljadkin lakásának leírásánál nagy számban találkozhatunk színekkel, ezek között dominál a *zöld*, illetve a *piros*. A szobaleírásnál

megjelenő színek nagy mennyiségének magyarázata lehet Goljadkin eredendő kettőssége, a benne „élő” hasonmás. A *zöld* a későbbiek során ifjabb Goljadkinhoz társuló motívummá válik: „hatalmas *zöld* aktatáskát cipelt a hóna alatt” (271), „kezét *zöld* egyennadrágja zsebébe süllyesztve” (320), mely a *fiatalság*, *élet*, *boldogság*, emellett pedig a *változás*, *megújulás* szimbóluma.¹⁹ Idősebb Goljadkinhoz társuló motívum a *piros*, *vörös* – „A sötét, visszataszítóan *vöröslő* folyadék baljós visszfénnel csillant” (292) –, mely amellett, hogy kettősségével mind a *halál*, mind az *élet* jelképe lehet, a *tűz*, a *küzdelem* és a *szégyenlősség* konnotációit hordozza magában,²⁰ mely Goljadkin egyes megnyilatkozásaiban megjelenik: „fellobbant, mint a láng” (162), „kész volt a küzdelemre” (240), „elszántság és harciasság feszült a levegőben” (237).

Színek mellett rendszeresen visszaköszönnek a szövegben olyan térpoétikai elemek, mint például a *jobb* és a *bal*: „Goljadkin úr oldalra fordította a fejét” (193), „óvatosan *jobb* felé sandított” (216), „a *jobb* oldali sarok felé fordította tekintetét”, „Goljadkin úr maga is önkéntelen a *jobb* oldali sarokba nézett” (227), stb. A *jobb* és a *bal* oldal egymást kiegészítő, de mégis egymással szembenálló motívumok. A főhős két *énjének* egy-egy oldallal való azonosítása igazolja számunkra Goljadkin eredendő kettősségét, s azt, hogy ellentmondva saját elképzelésének, miszerint „Vagy ön, vagy én, de együtt – lehetetlen!” (265), mégis hasonmásával egymás létezését feltételezik. A keresztény szimbolikában a *jobb* oldal a preferált személy, a *meny* oldala, míg a *bal* a *pokolé*, az itt álló személyt az ördög viszi magával. A bibliai Jákób Istentől a Izráel nevet kapta egy angyallal való megküzdése után, mely „Istennel harcolót” jelent (1Móz 32, 23-31), s ezáltal ifjabb Goljadkin angyallal, s Kresztyan Ivanovics ördöggel való azonosítása²¹ Goljadkin sorsának, s pusztulásának kezdetektől való bizonyosságát erősíti.

Összefoglalás

A fentiekben igyekeztünk rámutatni arra, hogy Dosztojevszkij *A hasonmás* című kisregényében milyen motívumokkal, személyiségjegyekkel különíti el idősebb Goljadkint ifjabb Goljadintól, s hogyan jeleníti meg a főhős megvasátságát nem csupán alakábrázolásával, hanem a mű felépítésével is. Ennek szemléltetéseként Wolf Schmid terminusát használva mutattuk be

¹⁹ PÁL, ÚJVÁRI, *Szimbólumtár*, 524.

²⁰ PÁL, ÚJVÁRI, *Szimbólumtár*, 395–396.

²¹ OLGA GYILAKTORSZKAJA, „Egy bűnös lélek szenvedései. (A hasonmás: »pétervári poéma«)” *Jelenkor* 7-8. (2003): 780.

azokat a formális és tematikus ekvivalenciákat, melyek Dosztojevszkij ezen művében megtalálhatók.

A mű szerkesztésmódja pontosan szemlélteti azt a lelki utat, melyet a főhős bejár, a bizakodást, majd a kétségbeesést, a felsőbb körökbe való vágyódást, majd annak elutasítását, hasonmásának, s egyben önmagának eltaszítását, majd reményvesztett harcát annak megbékítéséért, s belső világának ellentmondásosságát, melyet álmainak, eszméjének fokozatos elvesztése eredményez. A mű második fele görbe tükörként áll az elsővel szemben, akárcsak Goljadkinnal szemben hasonmása azáltal, hogy elferdítve szemlélteti Goljadkin elérni kívánt és eredendő személyiségét, álmait, s útját a vágyott világ felé. S ahogyan a mű első és második felében megjelenő motívumokról, szituációkról elmondható, hogy mind ellentétes, mind pedig párhuzamos vonásokat tartalmaznak, a két főhős személyiségében megjelenő jegyek sem különíthetők el határozottan egymástól, hiszen mind Goljadkin, mind hasonmása belső kettősséget hordoz, s egymástól csupán a cselekvésben, illetve annak hiányában térnek el. Goljadkin másként értelmezi önmagát és hasonmását, mint aki valójában, s ifjabb Goljadkin sokkal inkább tűnik fel a főhős belső küzdelmeinek kivetített képeként, mintsem egy valódi személyként. Goljadkin vágya a fényűző társasági lét után olyan méreteket ölt, hogy természetének és elveinek ellentmondó cselekedetekre szánja el magát, melyekkel képtelen megbirkózni, ezért megtagadja ezen tetteit, s ezzel önmagát, mintha nem is ő lenne. S mialatt egyre távolabb taszítja magát „áruló“ énjétől, önmaga válik azzá az emberré, akit az egész mű során megvet, ezzel beteljesítve sorsát, melyet saját maga fogalmaz meg Vahramejevhez írott levelében. „Végezetül arra kérem önt, tisztelt uram, mondja meg ezeknek az egyéneknek: arra irányuló különös törekvésük és elvetemült, fantasztikus kívánságuk, hogy másokat *kitúrjanak* a maguk területéről, melyre egész életükkel rászolgáltak, és *elfoglalják helyüket*, csak csodálatot, megvetést és szánalmat érdemelhet, s egyben *megérett az örültekházára* [...], mert kinek-kinek *meg kell elégednie a saját helyével*. [...] az én fentebb kifejtett véleményem, kinek-kinek a saját helyét illetően, kétségbevonhatatlan *erkölcsi alapokon* nyugszik.“ (260)

References

- A. N. AFANAS'YEV, *Mify drevnikh slavyan* [Myths of the ancient Slavs] (Moskva: Ripol Klassik, 2014)
- M. M. BAHTYIN: *Dosztojevszkij poétikájának problémái* [Problems of Dostoevsky's poetics] (Budapest: Osiris Kiadó, 2001)
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése* [Bible]. (Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1991)
- F. M. DOSZTOJEVSKIY, «Dvoynik», [The Double] v *Bednyye lyudi. Povesti i rasskazy 1846–1847. Tom 1.* (Leningrad: Izdatel'stvo Nauka, 1972), 115.
- F. M. DOSZTOJEVSKIJ, „A hasonmás” [The Double] Ford. GRIGÁSSY ÉVA, in *Dosztojevszkij – kisregények és elbeszélések I.* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1965)
- DUKKON ÁGNES, “Conception of the Dream and the Vision in Dostoevskij's Early Novels”, *Studia Slavica Hungarica*, no. 3-4 (1997): 245–253.
- GÁLDI LÁSZLÓ, UZONYI PÁL (szerk.), *Orosz-magyar szótár* [Russian-Hungarian dictionary] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000), 88.
- OLGA DILAKTORSKAIA, „Egy bűnös lélek szenvedései. (A hasonmás: »pétervári poéma«)” [“The sufferings of a sinful soul. (The Double: „Saint Petersburg Poem”)] *Jelenkor* 7-8. (2003)
- GEORGIJ FRIDLENDER, „Dosztojevszkij esztétikája” [“Aesthetics of Dostoevsky”], in *Dosztojevszkij – legenda és valóság. Mai szovjet tanulmányok Dosztojevszkijről*, szerk. BAKCSI GYÖRGY (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1978), 119–120.
- KROÓ KATALIN, „Dosztojevszkij és az irodalmi hagyomány. Puskin, Gogol, Nyekraszov és a »naturális« ábrázolás” [Dostoevsky and the literary tradition. Pushkin, Gogol, Nyekraszov and the “natural” depiction], in: *Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe II.* szerk. KROÓ KATALIN (Budapest: Bölcsész Konzorcium HEFOP, 2006), 455.
- PÁL JÓZSEF, ÚJVÁRI EDIT (szerk.), *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából* [Symbol library. Symbols, motifs, themes from universal and Hungarian culture] (Budapest: Balassi Kiadó, 1997, 2001), 36.
- N. A. PETROVSKIY, *Slovar' russkikh lichnykh imon* [Dictionary of Russian personal names]. (Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, 1966)
- WOLF SCHMID, „Ekvivalenciák az elbeszélő prózában” [„Equivalences in narrative prose”] *Helikon* 1–2. (1999) [Equivalences in narrative prose]